वर्षावर्णनम्

२८७

२४४

A. N.A

F. 6 अपूर्ण

कागज

10.12.52

No. २२७०

काव्य

सोंठि १ तोला आधसम

पीपरि १

पिपरामूल १

चाव १

कूठ १

चोपचनि १

ककरासिंगी १

कलौंजी १

आदी के रस से खाइके खांसी जाइ

का

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ प्रोषितप्रमदे येन मुच्यते इति षष्ठश्लोकेनान्वयः ॥ प्रोषि
तप्रमदया विरहागतमनः कयासख्या अन्यजनः इदानीं विनमितया दिवसमूनमुक्तं
हसखि। कीदृशि कुन्दसमानदन्ति कुन्दपुष्पतुल्यमानादंताय स्याः सा सम्बोधनं। वि
विनंकाप्रख्या। आकाशो के नीरदैः किं नो प्रियहीनाहृदयावनीरदैः प्रिय
विनं काम्रुखा। आकाशीकेनीरदैः हृदयावि नंन देव भवनी भूमि स्नोरन्दानि
एवल्ल मेन हीनाः हितानि स्याः हृदयाविनं न देवभवनी भूमिः।

विदायजितस्यामदू ॥ ॥

निचितं खमुपेत्य नीरदैः प्रियहीनाहृदयावनीरदैः। सलिलैर्निहितं रजः क्षितौ

रविवद्दावपि नोपलक्षितो ॥ १ ॥

नोदाहकैरित्यर्थः ॥ किंकृत्वा उपेत्य आगत्य। तथा सलिलैर्निहितं स्थापितं। किं
तत्। रजो धूलिः। कस्यां क्षितौ भूमौ रविवद्दावपि नोपलक्षितो सूर्य इव गाढ
मेघैराछादितत्वात् हलो। रेणुर्द्वयोः स्त्रियां धूलिः पांसुर्नानद्वयोरजः ॥ १ ॥ ०

श्री

२ कुन्दसमादान्तितया॰ हंसा॰ उद्दवन्ति गच्छन्ति मानसं प्रति। कस्मात् गर्ज्जितारव्यसात्॥ पद्दापश्चम्पनाभावे हंसानां विशेषणं। कीदृशा हंसाः। नदन्मेघभयाः। नदन्तः खाः मेघाः स्वनदनन्मेघास्तेभ्यो भयं येषां ते। पुनः कीदृशाः। घनावृता निशामुखानि नयद्भूवा। शशिनिनितया॥

हंसा नदन्मेघभयाः द्रवन्ति निशामुखान्यद्य घनवृन्दवंति। नवाम्बुमत्ताः शिखिनो नदन्ति मेघागमे कुन्दसमानदन्ति॥३॥

शिखिनो मयूराः नदन्ति व्याहृ ध्वायन्ते॰ कयंभूताः शिखिनः नवाम्बुमत्ताः नवानि यतानि अम्बूनि घनवीमुनि॰ तैर्मत्ताः॥ ४। नूतनजलहृष्टा इत्यर्थः एतत्सर्वं कस्मिन्काले मेघागमेत स्मिन्वर्षाकाले॰ कुन्दसमानदन्ति

६ ॥ व्याख्यातमतत॥ मानसौ इति भावः॥२॥

७ हे सखि तत्र यामिनि रात्रौ न भो गगनं न भाति न सो भते। कथं भूतं नभः वितारं ताराभिः सारकार
स्मानतः। किं भूतं मेघैः राच्छादितं च पुनः निद्राहारिं विह्नुं चूस्युपैति। प्रा प्राति। की
दृशां हरिं सुखसेविनां सुखसेवते अनुभवति यः। स सुखसेविनां तां हरं। यद्वा। सुख
सेविता। अरमिति पदच्छेदः। तेदा सुखसेविता कल्या लालिताता निद्रा अरं शिघ्रं हरिं अनु
पैतीत्यर्थः यः अथवा। जलदो मेघः इभानां गजानां सं रंभमादाय भावं हति च पुनः
नरोष कथं भूतो जलदः सेन्द्रायुधः उन्नती ति इन्द्रः॥१
मेघावृतं निशीन भाति न भो वितारं निद्राम्युपैति च हरिं सुखसेवितारम्॥
॥२॥ सेन्द्रायुधश्च जलदो ऽपरसन्निभानां रंभा वहति न च रसन्निभानाम्॥२॥
परमैस्वर्यविनिपर्यः राजकस्य चापयुधं च नु तेन सवर्णतश्चतिः किं कुर्वन्‌ ॥२॥
रसनं गर्जनां की दृशां इभानां नृपवर सन्निभानां मुखं वियत्न इति मेघवरः
यद्वा विनाइति परा: भुवो चूरा: भूधरा: पर्वतास्तेषां विवसति तुल्यास
मीवीनेवानि भासाहर्ष येषां तां तेषां पर्वततुल्यानामित्यर्थः एतल्लक्षणी
ति प्रमदस्य दत्तु यत्र तानमोऽ ... ऽनमि ... विसु नश्यायतोहरिरितिकोष
... इपमुद्रतां ... हासुवंशाक्रच तु विजयपरः॥३॥

प्रोषितप्रमदयैव पुनरुच्यत इत्याह ॥ हेत्यादि ॥ जलं नगेषु पर्वतेषु पतती यथा ।
कीदृशं जलं · सतडिज्जलदार्पितं · तडितः सौदामिन्याः सह वर्त्तते इति सतडित् · मेघ
तो जलदस्तेन अर्पितं दत्तं · उद्गमितमिति पाठान्तरं मित्यर्थः · कीदृशेषु नगेषु स्वनदुद्भ्र
ान्तभीत पन्नगेषु · स्वनन् स्वनतः शब्दं मोचयतः स्वतः म्यो भीताः पन्नाग गच्छन्तीति पन्नगाः येषु ते ·
तेषु कीदृश्यां जले दरीषु परि वीरस्व पासिसमेत्तातः ॥४॥ वीरो ... कीदृशी
षु · प्रद्रुतसुन्दरीषु · प्रद्रुतानि विद्राणि रूपाणि यासां तासां दृश्य · सुन्दर्यो यासु तासां सु ॥

सतडिज्जलदार्पितं नगेषु स्वनदुद्भ्रान्त भीत पन्नगेषु ॥ परिवीरवजलं दरीषु प्र
पतत्यद्रुतसुन्दरीषु ॥४॥ क्षिप्रं प्रसादयति सप्रति कोपितानि कान्तामुखानि
ति विग्रहकोपितानि ॥ उत्कण्ठयन्ति पथिकान् जलदाः स्वनन्तः शोकः
दहतीति वदानि नताः स्वनन्तः ॥५॥

५२

...रसिको पि राघवः सम्भाति · कोऽपि यानार्थ्यापायाः सुखानि वदनानि रतो सुरते विग्रहे न कोपितानि
...तानि · तानि कान्तामुखानि सप्रत्यवुनावघतो शीघ्रं प्रसादयन्ति तोषयति · अम्बुवा स्वनन्तो गर्जन्ते
नदामेघाः पथिकान् प्रोषितान् उत्कण्ठयन्ति · यथावत् दनितासु · तेषां पथिकानां वनिता यथा ...
...यिकवद्भूवित्यर्थः । स्वनन्तोऽपि प्रोषितः शोको ... रवं समुद्र ... प्रवदते · ...

...इत्यमरः ॥ ...॥

प्रोषितप्रमदया विदेशगतभर्तृकया योऽहं प्राग् उक्तः सर्वद्रवतो दिनकरस्य प्रसूर्यस्य भानोः
तस्मिन् रश्मिसमूहे छादिते सति । न केवलं भानसमूहे छादिते सति । किंतु खादाकाशाज्जलपतति सति कि
जले शोकभावेन शोको विरहजनितं दुःखं भावयति प्रतिपादयतीति शोकभावनं तस्मिन् । न केवलं जलपतति
सति किंतु मन्मथवह्निदीप्त्या चोरहन्तुमासिल्लुष्यव लजे सति । एवंसति प्रोषितप्रमदया पूर्वं प्रकारेण सर्व
प्रत्युक्तो निर्विरहातुरया तेषामेव मेघादीन् प्रति सोपालम्भं पुनः तु घतरत्या ॥६॥

२ व्याहते दिनकरस्य भावेन खाज्जलपतति शोकभावेन ॥ मन्मथे वह्निहेतु मुघते २
प्रोषितप्रमयेदमुच्यते ॥६॥ सर्वकालमवकत लम्पतायुदा आगतास्य दयितो
गतो यदा ॥ निर्घृणोऽनपरेद्यासीविनामा राधिष्ठ्य यहनेनमाप्विना ॥ ७ ॥ ८
अहो तोयदनामेघाः श्रयं यदा यस्मिन् काले दयितो वल्लभो गतः तदा प्रभृत्यागतास्यः तेदतिशोषः
तावा आगतास्य सर्वकालमलम्यु । चेतिकन्या हम्मति लुष्टः तेनप्रियतेन विनामा मतोरिधष्य
य । कीदृशेन तेन । निर्घृणेन । निर्जताद्धृणाकारुण्यपदया यस्मात् । पुनः तेनपुनः । कीदृशेन । अ
दशीलेविनुशीलं स्वभावो यस्य तेन ॥ घृणा करुणे न के पदं । हतमाग्पनेत्यर्थः ॥ निप
निरवपेयवाग्निनिवंवनेत्यर्थः ॥८॥ ७ ॥ ७ ॥

स्मा: हे बाः तं पथिकं यूयं ब्रूत वदत - किं विशिष्टं पथिकं पांशुलं पांशुः रजः तं लाति आदत्त इति पांशुलः पुंश्चलः
कस्वामी पांशुलस्य पथिकपांशुलस्य - किं विशिष्टा वनो: पथि शीघ्रलंघना: मार्गे शीघ्रं लंघनशीला: किं वद
हे पथि कश्चन्यदेशरति - प्रीति: अथ अस्मिन् वर्षासमये प्राप्ते संमुच्यते - त्यज्यते । अधुना न गह
त्ति वत - मा न वव वयूः किं मुच्यते किं कथ्यते मित्यर्थः ॥८॥ हे वना: मे वात्त पथिकं यूयं एव ब्रूत । हे
पथिक आस्तां तावदन्यो बु ॥
ब्रूत तं पथिकपांशुलंघना यूयमेव पथि शीघ्रलंघना । अन्यदेशरतिरद्य मुच्यतां सा
यवात्त वधूः किं मुच्यतामर ॥८॥ हंसपङ्क्तिरपि नाथ संप्रति प्रस्थिता वियति मा
नसं प्रति ॥ यात कोऽपि तत् पितोऽम्बु पायते दुःखिता मनसि सा प्रिया वते ॥९॥
द्विजमानः जनः हे नाथ हे स्वामिन् हंसपङ्क्तिरपि वियति आकाशे - मानसं मान
सरोवरं प्रति संत्रीकृत्य प्रस्थिता - अन्यच्च यात कोऽपि अम्बुवाह जलं याचमानो मि
ख्याते किं भूत स्यात कोऽस्त्रपित: पिपासित: सन् - हे पथिक पान्थ तेन च प्रिया
बल्लभा सा दुःखिता दु तविरहेत्यर्थः वर्त्तते इति धनी

नीलशष्पं श्यामलं नवतृणं अतिभाति अतिशयेन शोभते किं विशिष्टं नीलशष्पं कोमलं पेशलं सुकुमा-
लं नीलं तत् तृणम् भाति· किंतु अपि च चातकः सारंगः अमलं निर्मलं वारि उदकं विन्दति प्राप्नोति ।
केवलं चातकः अमलं वारि प्राप्नोति· किंतु शिखिगणः मयूरसमूहः अम्बुदैः मेघैर्विनाद्यते विशेषेण ने-
नद्यते यत्र हे प्रिय अद्यापि चञ्चलेक्षणया विना तेन वकारति कापि प्रीतिः वेत्ति द्रुष्ट विदग्धाने विने वि-
१० दविचारणे· विद्यते विदस्तेतायां लाने विद्यति विन्दते नीलस्यामलकादित्यमरः शष्पं बालतृणं घासं

५ नीलशष्पमतिभाति कोमलं वारि विन्दति च चातको मलम् । अम्बुदैः शिखिगणो विनाद्यते कारति: प्रियविनाद्यते ॥१०॥ मेघशब्दमुदिताः कलापिनः प्रोषिते हृदयशोककलापिनः ।
४ तोयदागमकृतावतापिते दुर्धरेण मदनेन ताड्यते ॥११॥ ४

यस्मिन्काले कलापिनः कलापं पातित्वञ्चि को नरूति तेकलापिविद्यन्ते येषां ते शिखिनः एतादृ-
शा भवन्तीति शेषः कीदृशाः शिखिनः मेघशब्दमुदिताः मेघशब्देन गर्जितेन मुदिता हृष्टाः । पुनः किंविशिष्टा
प्रोषिता हृदयशोककलापिनः प्रोषिताया गतभर्तृकायाः हृदये पुनः सकलं कलापयितुं याहियितुं शीलं येषां
अपि च तेन प्रियया मदनेन ताड्यते वर्षाकाले ऽवसाद्यते विद्यते । कीदृशेन मदनेन दुर्धरेण दुःसहेन ।
येः ॥ किं भूतानवप्रियया । तोयदागमकृतागा । जलचरागमदुर्धरेण । मृषगणावहे· इत्यमरः ११

२मदनामनयोमार ॥११॥२

-११११११११०

किंम ले सेमेवाः नं पांथिके भूयं कृतौ [illegible] षिता क्षपादयापि नास्ति · न विद्यते यस्यैतः ।
न्तयाकान्तया॥ पाण्डुगण्डपतितालकान्तया · पाण्डूवतौ कपोलौ वत्तयोः पतिता अलकान्ता यस्याः तान्तया
अन्यवन्वक्षुणा स्मरणामेव त्वक्षुणानुभवस्मरणं त्वक्षुणा स्मरणान्तेव तां पातिनुच्छति नान्यो जीवनोपायस्तस्याः
ति भावः । कीदृशीं तां शोकसागरजले शोक एव सागरजलं तस्मिन् · अथ वर्षासु पातितां शोकस्यासह्यत्वात् · ता
गरजलेनोपमा अलका चूर्णकुन्तल इत्यमरः॥१२॥ हे वनास्त पांथिके भूयं कृते · अस्मिन्वर्षाकाले मां किमिति न
त्तमेव वृत्ते · नागत्य तेमां वपत्सि · किं भूतां मां हीनां दुःखितां · केषु सन्तु · कानने एतादृशेषु सत्सु · किं भूतेषु का

किं रूपातवनास्तिकान्तया पाण्डुगण्डपतितालकान्तया। शोकसागरजले ऽपपातितां
त्वक्षुणा स्मरमेवपातितां ॥१२॥ कुसुमितकुरजेषु काननेषु प्रियरहितेषु समुन्नुकाननेषु ॥१॥
वहति च कलुषजलेन दीना किमिति वमां तमेव कृतनदीनाम्॥२१॥ [redacted]

नेषु। कुसुमितकुरजेषु · कुसुमानि संजातानि येषां · ते कुसुमिताः कुरयायेषु तानि · तेषु प्रावृट्कालः
प्रावृत्त भावः । पुनः कीदृशेषु · समुन्नुकाननेषु · समुन्नु कानि उत्कण्ठितानि आननानि मुखानि सेषु तानि
नि · तेषु · दृशीनां आननानि येषु · तानि तेषु इति भावः पुनः कीदृशेषु काननेषु · प्रियरहितेषु · प्रिये
णत्वया रहितानि त्यक्तानि तेषु · न केवलं तया विचेषु काननेषु सत्सु · दुःखितां · किं तु नदी जलं वहति
ति · किं भूतेन जलेन कालुषेऽप्रसन्ने॥ [illegible] पदं · मुदा सह वर्तमानानि तेषु ·
प्रकुंतितानि सप्ती ताणि आननानि मां ॥

मदा श्रहा प्रियवियो ग अशक्नि । प्र पल्लवमुल्लसन्स्य वयः ॥ गौरव रज्जस्य ज्ञातः ४ ॥

नी ज्वालनीतिम र्थः जनयन्त्ये किं भूता गंभीर मेघाः सिनव्यथिता धीरमेघगर्जितपीडितमित्यर्थः ४ के

भुतसुमार्जेपथे मेघसलिलेनाविनाशितेषु शितः जोषात्पापथ वाराणायस्यतते । नेनापि यतम नाव

नाविनाचनुर्स्व मस्थरानि । किंभूतं वपुः शितेषु शितात्स्ति पापाइष्व वाराणायस्यतत । शितेष्वे नेन

किंभूतं भवतिवर्षाकाले वल्लवा काममिनिस्तृ वितम्। मार्जेवारः पथ४ पथिकोष४॥ १४॥ ॥ ॥॥

मार्जेषुमेघशलिलेनविनाशितेषु मोकाचनुः स्पृसनिनेनविनाशितेषु । गम्भीरमेघ

शितव्यथितकदाहं जह्यां सखि प्रियवियोगज शोकदाहम् ॥१४॥ नमुगन्धित

५ याविराजिताना स्वनदम्बुधरवातवीजितानां । मदनस्यकृतेनिकेतकानां प्रतिमा ५

मान्त्यथवनानिकेतकानाम् ॥१५॥ [illegible] श्रेयन्दलथ॥

५ हे सखि यथास्मिन्वर्षाकाले केतकानां वनानि प्रतिभान्ति । अतिशयेन शोभन्ते किंभू

तानां केतकानां सुसुगन्धितया गन्धसत्वनमानस्वनविराजितानां विशेषदीप्तिप्राप्

तानां पुनः किंतानां स्वनदम्बुधरवातवीजितानां अम्भोजलौ विपल्ल इति अम्भोधरः ४ । स्व

नेन रवतेन भेण व रवस्वनदम्भोधरास्तेषां वातः समीरः तेन विजितानि वालितानि

तेषां पुनः कीदृशानां मदनस्य कामस्य कृते तदर्थं निकेतनानां गृहाणां इत्यर्थः ।

वर्षाकाले केतकुसुमानि ... अस्तव का मोवसतीत्यर्थः कानन गृहमित्यर्थः ॥

निवास नवा मो सर्ग [illegible] यत्र सर्जसुन तुं नत्वा तु सोम [illegible] किं च । म [illegible]
िः नवनानी मध्ये प्रवर [illegible] रीतिः प्रवरः स्थौवना येवनं नता [illegible]
[illegible] न ह्यतिस्य यौवना स्तेषां त्वं नयो स्वबान [illegible] स्वः नेत्रा तस्य स्थाति । अथ प्रजापतिर्
इत्यमरः । सर्जः सालवृक्षः रक्ताश्मन्नाविश्चु य ४ ॥ २ ॥ हिनवकदम्बे तन [illegible] रसाम [illegible]
वनतास्मिन् । किमर्थ [illegible] यतो [illegible] मदनः काम स्तन वकुसुमा [illegible] कुसु
ममेव स्मिन् इति

तन्स्मात् तु स्वत्वां सुनतु सर्ज प्रजापतिः काम निवास सर्ज ॥ नैमञ्जरीभिः प्रवनो [illegible] नानां नेत्रो त्तव
स्थातिस्य यौवनानाम् ॥ १ ॥ हानव कदम्ब शिरो वनता स्मिन् वसति नेमदनः कुसुमास्मिन्न ।
कुटज किं कुसुमैः स्वस्पते विरहि नामति दुःखवहस्पते ॥ २ ॥

तेनास्मि वसति । तत्रेह कुटजतेन वकुसुमैः पुष्पैः किं किमिव हेलवया हस्यते । विद [illegible]
कस्य नो निति भावः । किंदृशास्य ते विरहि नामति दुःखवहस्य । वियोगि नामति दुःखवह
नेति । अवप्रत्यय ४ ॥ २ ॥

सर्वदाहं ननातास्मि एवं विज्ञातेसन्वैमे मह हृदयं मानाकुमिति सदाहं
लेनु वरतनु श्रेष्ठनेत्र नेन वह सदा सर्वदा हं
नसहवर्त्तमानं करोषि त्वं यामं मानं सेस पापं मा क्रियता यतो हे नवकुसुमनिरीक्षणोः लोकेन ऽ
पेदऽ प्रस्ताव देहस्य विद्रु जयपरित्यजेयं न केवलं कुरंजकद्यो वादर्षेत्तोपि प्रेषितनायानी
ऽः सहो भवतः किंतु च परानीजा पिदुःसहो भवतान्या श्रयः १८॥ भ्रमरोद्वेगः यूथिकालतावुवति आ
स्वादः रु ति किं कृत्वा मधुनः कालनीकालो ऽवस रसस्य भावस्तत्तानासि मवेस्य ॰

नतु वनविनतास्मि तेसदाहं हृदयं मे प्रकरोषि किं सदाहम् ॥ नवकुसुमनिरीक्षणेता

दे हं विसर्जयस्व हंसे वनी प्रदेहं ॥१८॥ कुसुमैनुपशोभितासि नैर्घनमुकोम्बुले

४ वप्रकाशिते ४॥ मधुनः समवेस्य कालतां च्वमरखुमति यूथिकालताम् ॥१९॥ ६

मंये पुष्पोऽल्पेन पुष्परसस्य पतत्वादि नाव ४ किंभूतां यूथिकालतां

धावृसन्तत

कुसुमैः पुष्पैः उपशोभिनितामलल्कितताम् इत्यर्थः ॥ किंभूतैः कुसुमैः सितैः सुमैः

पुनः किंभूते वनमुकोम्बुलवप्रकाशिते ४ घनेन मेघेन मुक्तो वनं हे खवमु

कोम्बु तस्य कां ॥४ नोविकाशितानिते ४ ॥१९॥